

Ольга КАПІТАН

Львівський державний
університет безпеки життєдіяльності,
доктор філософії
доцент кафедри права
та менеджменту у сфері цивільного захисту,
за спеціальністю 081 Право, доцентка
ola.kapitan1980@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1788-7838

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

<http://doi.org/10.23939/law2025.48.146>

© Капітан О. 2025

Стаття присвячена дослідженню сутності та змісту питання захисту прав дітей в умовах війни, здійснено аналіз українських реалій та визначено проблеми забезпечення принципів міжнародного гуманітарного права у цій сфері. Відзначено, що із початку повномасштабної війни росії в Україні окупантами систематично порушуються основні права дитини на життя і здоров'я, належні умови для фізичного, розумового, соціального, морального і духовного розвитку, безпеку від свавільного і незаконного втручання в особисте та сімейне життя, недоторканність житла та інші права, що захищаються нормами не лише національного права, але і міжнародного гуманітарного права.

Відзначено, що нині система міжнародних угод, протоколів та інших методів міжнародного гуманітарного права дедалі розвивається та надає слушні рекомендації щодо розширення способів і засобів захисту прав дитини під час збройних конфліктів. Однак, ефективне впровадження міжнародно-правових стандартів, передбачених цими документами, є доволі складною проблемою у багатьох країнах світу, і зокрема, в сучасній Україні, що пов'язано із різними об'єктивними та суб'єктивними обставинами. Тому, одним із пріоритетних напрямків діяльності України у сфері захисту дітей повинна бути імплементація норм міжнародного гуманітарного права та визначення ефективних методів і засобів його реалізації відповідно до культурних особливостей українського суспільства. Виконання державою міжнародно-правових стандартів сприятиме не лише удосконаленню чинного національного законодавства у цій сфері, але, насамперед, налагодженні ефективного механізму захисту прав кожної дитини.

Запропоновано на законодавчому рівні посилити відповідальність за військові злочини проти дітей; визначити Факультативний протокол нормою прямої дії в межах національної системи з метою його повної імплементації в законодавство України; передбачити в Кримінальному кодексі чітку заборону вербування та залучення дітей до військових конфліктів; спрямувати всі сили на врегулювання постконфліктної ситуації.

Ключові слова: війна, дитина, права дитини, міжнародне гуманітарне право, принципи міжнародного гуманітарного права, Організація Об'єднаних Націй (ООН), Конвенція ООН, Європейський Союз, злочини, захист прав дитини, міжнародно-правові стандарти, держава.

Постановка проблеми. Завжди вкрай болючою проблемою під час війни, зокрема у сучасних реаліях в Україні, є проблема захисту прав дітей. Діти – це особливо-вразлива категорія суспільства, яка є найменш захищеною, а відтак виступають основними суб'єктами та об'єктами системної ворожої агресії. Війна стала причиною порушень багатьох прав українських дітей, що призвело до критичних наслідків: фізичних, психологічних та емоційних травм; втрати домівки, батьків та рідних; сексуального насильства; примусового вивезення до країни агресора; вимушеного внутрішнього переміщення та закордонної міграції тощо.

Тому, в умовах повномасштабної війни нагальним завданням України як правової держави є захист прав і свобод дітей, відтак питання оптимальної реалізації механізму захисту прав дитини потребує певного удосконалення. Діти під час збройних конфліктів захищаються не лише нормами національного законодавства, але і міжнародного гуманітарного права. Проте права дітей в Україні значною мірою порушуються, що і зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджуваної проблеми. Проблему реалізації прав дитини у сучасних реаліях досліджували такі вчені, як: О. Вінгловська, С. Індиченко, Н. Крестовська, С. Коталейчук, Е. Лібанова, О. Марцеляк, Н. Оніщенко, Л. Тарасенко та інші. Певні аспекти захисту прав дітей під час воєнного стану розкрили у своїх наукових розвідках М. Антонович, М. Гнатівський, Н. Денисов, В. Джуган, М. Дутлі, І. Лукашук, Г. Мазур, А. Мацко, В. Репецький, Ю. Скрипнюк, Н. Філіпська, М. Чеховська та інші. Проте, проблеми забезпечення принципів міжнародного гуманітарного права захисту прав дітей в умовах війни є вкрай актуальною та потребує постійного системного дослідження з огляду на нові виклики.

Мета статті – розкрити питання забезпечення принципів міжнародного гуманітарного права захисту прав дітей у сучасних реаліях війни в Україні, захисту прав дітей в умовах війни в Україні, з'ясувати сутність і зміст проблем реалізації прав дитини під час воєнних дій та зробити відповідні рекомендаційні висновки.

Виклад основного матеріалу. Моніторингова місія ООН із прав людини в Україні, яка на постійній основі здійснює та фіксує кількість жертв серед цивільного населення, подає доволі сумну статистику. Так, із 24 лютого 2022 р. до кінця 2024 р. в Україні загинуло 670 дітей, і близько 1850 – зазнали фізичних поранень [1]. А відповідно до генерованих даних державного порталу «діти війни» близько 1953 дитини вважаються зниклими, і 19 546 – примусово переміщених та депортованих [2]. На проблемі забезпечення належного захисту прав дітей в умовах війни акцентує й Офіс Спеціального представника Генерального секретаря ООН із питань дітей під час збройних конфліктів зазначаючи, що у 2024 р. найпоширенішими порушеннями прав дітей на територіях військових конфліктів є атаки на школи та лікарні, фізичні поранення дітей, психологічний тиск і завдання шкоди їх моральному здоров'ю, втрата рідних і власних домівок, вбивства. Цілеспрямовані атаки із широким застосуванням різного виду зброї країною-агресором в Україні, регулярні повітряні удари призводять до значних руйнувань дитячої інфраструктури та порушення конститутивних прав українських дітей [3].

Удар балістичною ракетою 5 квітня 2025 р. по житловому мікрорайоні Кривого Рогу, яка влучила у центр дитячого майданчика, стала найбільш цинічною атакою агресора щодо дітей. Так, від одного удару загинула найбільша кількість дітей з лютого 2022 р. Реагуючи на цей злочин Верховний комісар ООН із прав людини Фолькер Тюрк зазначив, що «цей жах неможливо уявити – 9 дітей загинуло, більшість під час ігор у парку, коли військовий боєприпас розірвався шрапнеллю прямо над ними... Невибіркові атаки є прямо забороненими міжнародним гуманітарним правом, а якщо вони є атаками, цілеспрямованими проти цивільного населення, зокрема дітей, то безумовно вони повинні кваліфікуватися як воєнні злочини» [4].

Слід зауважити, що із початку повномасштабної війни росії в Україні окупантами систематично порушуються основні права дитини на життя і здоров'я, належні умови для фізичного, розумового, соціального, морального і духовного розвитку, безпеку від свавільного і незаконного втручання в особисте та сімейне життя, недоторканність житла та інші права, що захищаються нормами як національного права, так і міжнародного гуманітарного права.

Регулярне та фактично цілеспрямоване порушення прав дітей країною-агресором під час війни в Україні потребує негайного, оптимального правового регулювання та захисту не лише з боку національних, але і міжнародних інституцій. Останні мають для цього великий потенціал, позаяк упродовж останніх десятиліть добробут і захист дітей в умовах військових конфліктів є наскрізною проблемою міжнародного гуманітарного права. Зокрема, було розроблено цілу низку міжнародно-правових норм і стандартів, які повинні бути базисом захисту дітей під час збройних конфліктів як на національному, так і міжнародному рівнях.

Серед генеральних документів, які гарантують захист прав дитини, слід відзначити: Женевські конвенції про захист жертв війни (1949 р.), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977 р.), Конвенцію ООН про права дитини (1989 р.), Конвенцію міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р., що був ратифікований Україною у 2004 р.), Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002 р.) та низку Резолюцій Ради Безпеки ООН.

Слід зауважити, що механізм захисту прав дитини не обмежується лише цими документами. Нині система міжнародних протоколів, угод та інших регуляторів міжнародного гуманітарного права дедалі розвивається й надає слушні рекомендації стосовно розширення спектру способів і засобів захисту прав дитини під час збройного конфлікту. Проте, оперативна імплементація міжнародно-правових стандартів визначених згаданими документами, є доволі складною проблемою у багатьох країнах світу, і зокрема, в сучасній Україні, що пов'язано із різними об'єктивними та суб'єктивними обставинами.

Тому, одним із пріоритетних напрямків діяльності України у сфері захисту дітей повинна бути імплементація норм міжнародного гуманітарного права та визначення ефективних методів і засобів його реалізації відповідно до культурних особливостей українського суспільства. Виконання державою міжнародно-правових стандартів сприятиме не лише удосконаленню чинного національного законодавства у цій сфері, але, насамперед, налагодженні ефективного механізму захисту прав кожної дитини.

Основним документом, що визначає принципи міжнародного гуманітарного права у сфері захисту прав дитини, є Конвенція ООН про права дитини [5], ратифікована Україною 27 лютого 1991 р., яка набула чинності 27 вересня цього ж року. Ратифікувавши Конвенцію Україна взяла на себе обов'язок гарантувати захист дітям від будь-якої дискримінації, сексуальної чи комерційної експлуатації, насильства й зокрема особливо піклуватися про дітей сиріт і біженців.

Слід зауважити, що росія також є державою-учасницею Женевських конвенцій, проте зухвало та систематично їх порушує, не дотримується міжнародних декларацій і норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема, російські збройні сили постійно порушують ст. 38 Конвенції ООН про права дитини, яка декларує особливий захист кожної дитини під час збройного конфлікту [5]. Держава-окупант застосовує заборонені методи та засоби ведення війни щодо дітей, порушує їх право на життя, охорону здоров'я, освіту, захист від жорстокого ставлення, фізичне та психічне відновлення, зумовлює гуманітарні кризові ситуації на тимчасово окупованих територіях, нищить інфраструктуру особистого розвитку дітей, блокують евакуацію й обстрілюють евакуаційний транспорт із дітьми, викрадають та примусово вивозять дітей, здійснюють вербування та використовують їх у веденні війни, гвалтують, калічать та вбивають невинних дітей тощо. Це, є очевидними міжнародними злочинами щодо українських дітей, які не можуть мати строків давності.

Міжнародними-правовими стандартами та нормами національного законодавства визначено механізми захисту дітей під час воєнних дій, проте у разі невиконання зобов'язання однією зі сторін, то ці механізми доволі складно реалізувати. Сьогодні наша держава має відповідні нормативно-правові акти у цій сфері та намагається дотримуватися норм Конвенції, захищаючи права дітей, створюючи їм належні умови. Серед них основним є Закон України «Про охорону дитинства» [6], який передбачає зокрема і захист дітей під час війни. Законом визначено, що постраждалою дитиною

внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів вважається дитина, яка отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала психологічного, фізичного, сексуального насильства, була викрадена чи незаконно вивезена поза межі України, була залучена до участі у військових формуваннях чи незаконно утримувалася, зокрема у полоні [6]. Тому згідно цієї законодавчої норми, держава зобов'язана застосовувати всі необхідні, оптимальні заходи щодо забезпечення захисту цих дітей, опіки над ними і влаштування і влаштування безпечного, комфортного життя (передусім розшуку, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених поза межі держави, звільнення з полону, возз'єднання їх із членами сім'ї, реабілітації і надання належної медичної та психологічної допомоги).

Однак, воєнна дійсність, систематичні атаки агресора, економічна нестабільність, непередбачуваність позицій міжнародних партнерів, не дозволяють на належному рівні захищати права дітей. Разом з тим, в Україні зусиллями державних органів і громадських організацій, підтримці міжнародних інституцій ретельно збираються докази щодо порушення прав дитини, ведеться інтенсивна робота зі свідками та постраждалими від злочинів країни-агресора щодо дітей, щоб могли привести її до максимальної кримінальної відповідальності. Це міжнародні злочини щодо українських дітей, які звісно ж не можуть мати строків давності.

У цьому контексті також слід зауважити, що на підставі систематичних і цинічних порушень прав дітей в Україні із боку російських окупантів, Рада Європейського Союзу у 2022 р. ухвалила стратегію щодо посилення захисту прав дітей у надзвичайних чи кризових ситуаціях, передусім, під час збройного конфлікту [7]. У цьому документі зазначається, що під час будь-якого збройного конфлікту діти належать до найменш захищених соціальних категорій. Тому, вкрай необхідним є посилити захист дітей, які перебувають у зоні збройних конфліктів чи зіткнулися з їх наслідками. Зокрема повинен гарантуватися захист дітей від вербування із боку збройних сил, незаконного усиновлення, торгівлі людьми, розлучення зі сім'ями та сексуальної експлуатації.

Дана стратегія з прав дитини «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» розроблена на 2022 – 2027 рр. демонструє комплексний підхід до різних критичних проблем: захисту дітей у зонах конфліктів, процесах міграції, вимушеного переміщення, охорони здоров'я тощо. Слід зауважити, що для здійснення оперативного захисту дітей під час воєнних дій вкрай вагоме значення має система заходів екстреного реагування, завданням якої є забезпечення у разі потреби евакуації та безпеки дітей, створення умов тимчасового сімейного догляду та виховання тощо. Для виконання цього надважливого завдання необхідно передусім підготувати відповідних фахівців із надання оперативної допомоги дітям, які постраждали від збройних конфліктів чи інших надзвичайних ситуацій, а також здійснювати системний моніторинг щодо пошуку потребуючих дітей, і забезпечувати їх належними психосоціальними, медичними та освітніми послугами. Відсутність збалансованої та ефективної системи заходів екстреного реагування зумовлює великий ризик порушення таких основоположних прав дитини, як право на життя та здоров'я, зростання у сімейному оточенні та ін.

Висновки. Тому, актуальним є запровадження в Україні єдиного підходу щодо забезпечення прав дитини, яка зазнала певних травм (психологічних чи фізичних) від війни. Зокрема, у національній законодавчій сфері необхідно значно посилити відповідальність за військові злочини щодо дітей; визнати Факультативний протокол нормою прямої дії у межах національної системи з метою його максимальної імплементації в українське законодавство; передбачити у Кримінальному кодексі України чітку заборону вербування і залучення дітей до будь-яких військових конфліктів; консолидувати всі можливі сили на врегулювання постконфліктної ситуації.

Отже, зважаючи на підвищену вразливість дітей, а теж їх запити і потреби, що зумовлені особливостями дитячого розвитку, вони в умовах війни повинні максимально захищатися нормами міжнародного гуманітарного права та мати особливий посилений захист від держави. Дотримання норм міжнародного гуманітарного права та відповідно удосконалення національного законодавства у сфері захисту прав дітей є гарантією формування майбутнього потенціалу нашої держави, важливою передумовою інтеграції до європейської спільноти та розвитку громадянського суспільства.

Подяки. Немає.

Фінансування. Автор заявляє про відсутність фінансової підтримки для проведення досліджень, авторства або публікації цієї статті.

Внесок автора. Автор підтверджує свою виключну відповідальність за цю роботу. Автор схвалює цю роботу і бере на себе відповідальність за її цілісність.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Protection of Civilians in Armed Conflict – December 2024. United Nations in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/287089-protectioncivilians-armed-conflict-%E2%80%94december-2024> (Дата звернення: 11.08.2025).
2. Діти війни: державна платформа. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (Дата звернення: 11.08.2025)
3. 2025 must be a year where children's rights are upheld even in armed conflict situations: Let us prove it matters. Ofce of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/2024/12/2025-must-be-a-year-where-childrens-rights-are-upheld-even-in-armed-conflict-situations-let-us-prove-it-matters/> (Дата звернення: 11.08.2025)
4. ООН: удар РФ по Кривому Рогу став найбільшим за кількістю загиблих дітей від однієї атаки з лютого 2022 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-udar-rf-kryvyi-rih/33375160.html> (Дата звернення: 11.08.2025).
5. Конвенція ООН про права дитини. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (Дата звернення: 11.08.2025).
6. Закон України «Про охорону дитинства». База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (Дата звернення: 11.08.2025).
7. CM(2021)168-final - [1426/6.2] Steering Committee for the Rights of the Child (CDENF) - Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022-2027): «Children's Rights in Action: from continuous implementation to joint innovation». URL: [https://search.coe.int/cm/{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5a064%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5a064%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (Дата звернення: 11.08.2025).

REFERENCES

1. Protection of Civilians in Armed Conflict – December 2024. United Nations in Ukraine. Retrieved from: <https://ukraine.un.org/en/287089-protectioncivilians-armed-conflict-%E2%80%94december-2024> (Accessed: 11.08.2025). [In English].
2. Dity viiny: derzhavna platforma [Children of War: State Platform]. Retrieved from: <https://childrenofwar.gov.ua/> (Accessed: 11.08.2025) [In Ukrainian].
3. 2025 must be a year where children's rights are upheld even in armed conflict situations: Let us prove it matters. Ofce of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. Retrieved from: <https://childrenandarmedconflict.un.org/2024/12/2025-must-be-a-year-where-childrens-rights-are-upheld-even-in-armed-conflict-situations-let-us-prove-it-matters/> (Accessed: 11.08.2025) [In English].
4. OON: udar RF po Kryvomu Rohu stav naibilshym za kilkistiu zahyblykh ditei vid odniiei ataky z liutoho 2022 roku [UN: Russian strike on Kryvyi Rih was the largest number of children killed in a single attack since February 2022]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-udar-rf-kryvyi-rih/33375160.html> (Accessed: 11.08.2025) [In Ukrainian].
5. Konventsiiia OON pro prava dytyny [UN Convention on the Rights of the Child]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (Accessed: 11.08.2025).
6. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu dytynstva» [Law of Ukraine "On the Protection of Childhood"]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (Accessed: 11.08.2025). [In Ukrainian].

7. CM(2021)168-final - [1426/6.2] Steering Committee for the Rights of the Child (CDENF) - Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022-2027): «Children's Rights in Action: from continuous implementation to joint innovation». Retrieved from: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5a064%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5a064%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (Accessed: 11.08.2025). [In English].

Отримано: 16.08.2025

Прорецензовано: 19.09.2025

Схвалено до друку: 29.09.2025

Опубліковано (онлайн): 12.12.2025

Надруковано: 26.12.2025

Olga KAPITAN

Lviv State University of Life Safety,
Department of Law and Management
in the Field of Civil Protection
Doctor of Philosophy, specialty 081 Law,
Associate Professor,
ola.kapitan1980@gmail.com
ORCID:0000-0002-1788-7838

PROBLEMS OF ENSURING THE PRINCIPLES OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN WAR CONDITIONS

The article is devoted to the study of the essence and content of the issue of protecting children's rights in war conditions, an analysis of Ukrainian realities is carried out and problems of ensuring the principles of international humanitarian law in this area are identified. It is noted that since the beginning of the full-scale Russian war in Ukraine, the occupiers have systematically violated the basic rights of the child to life and health, proper conditions for physical, mental, social, moral and spiritual development, security from arbitrary and unlawful interference with personal and family life, inviolability of the home and other rights protected by the norms of not only national law, but also international humanitarian law.

It is noted that currently the system of international agreements, protocols and other methods of international humanitarian law is increasingly developing and provides valid recommendations on expanding the ways and means of protecting children's rights during armed conflicts. However, the effective implementation of international legal standards stipulated by these documents is a rather complex problem in many countries of the world, and in particular, in modern Ukraine, which is associated with various objective and subjective circumstances. Therefore, one of the priority areas of Ukraine's activity in the field of child protection should be the implementation of the norms of international humanitarian law and the determination of effective methods and means of its implementation in accordance with the cultural characteristics of Ukrainian society. The implementation of international legal standards by the state will contribute not only to the improvement of current national legislation in this area, but, above all, to the establishment of an effective mechanism for protecting the rights of each child.

It is proposed to strengthen responsibility for war crimes against children at the legislative level; to define the Optional Protocol as a norm of direct action within the national system with the aim of its full implementation in the legislation of Ukraine; to provide in the Criminal Code a clear prohibition of the recruitment and involvement of children in military conflicts; to direct all efforts to the settlement of the post-conflict situation.

Keywords: war, child, child rights, international humanitarian law, principles of international humanitarian law, United Nations (UN), UN Convention, European Union, crimes, protection of children's rights, international legal standards, state.